

H KNJIŽEVNOSTI ENEGA JEZIKA

Srednjeveški fevdalni tridelni stanovski red klerikov, bojevnikov in kmetov ter obrtnikov je ob funkcijski poznal tudi jezikovno razplatenost, na Slovenskem na latinščino, nemščino in slovenščino. Glavno kohezijsko sredstvo med redovi je postala krščanska religija, ki je zaradi univerzalnosti odrešenjskega sporočila terjala (pismensko) rabo vseh treh idiomov, slovenskega v pridigah, spovednih obrazcih in temeljnih molitvah, s čimer je sooblikovalo jezikovne skupnosti. Članek prikazuje širjenje govorjene in pisane slovenščine v vse rede in za vse rabe od srednjega veka preko reformacije do prosvetljenskega Zoisovega salona in Pohlinovega kroga.

Ključne besede: slovenščina, zgodovina, družbeni sloji, krščanstvo

Stanovski red, v okviru katerega so bila ljudem namenjena opazno različna opravila in ideali (Duby 1985: 7) – kleriki, katerih naloga je molitev, naj bodo pobožni, bojevniki, ki vzpostavljajo red na zemlji, neustrašni in pravični, sebe in druge gospodarsko vzdržujoči kmetje in obrtniki pa delavni –, je ob funkcijski delitvi poznal tudi jezikovno razplatenost. V nekaterih deželah se je ta kazala jasneje in strožje, v drugih bolj zastrto. V Angliji je prišlo po normanski osvojitvi leta 1066 do nemara najčistejše stanovsko-jezikovne delitve. Kleriki so bili v svetih opravilih zavezani latinščini, plemiči so prek Kanala prinesli svojo varianto francoščine, njim podrejeni ljudje pa so vztrajali pri lastnem germanskem idiomu (Goldstein, Grgin 2008: 226). Podobno je bilo na Slovenskem, le da se je v aristokratskem okolju po uveljavitvi frankovske (nad)oblasti močno uveljavila nemščina. Odsotnost vseobsežnega izobraževalnega sistema, ki ga zaradi temeljne različnosti idealov ljudi prvega, drugega in tretjega stanu preprosto ni moglo biti, je preprečevala že

sámo pomisel na kakršno koli hipno menjavo jezikov, katerih raba se je v določenih življenjskih položajih utrdila skozi daljše časovno obdobje.

Pa vendar je tudi v stanovskem redu, ki je vsakomur odkazoval poseben namen bivanja, obstajala potreba po komuniciranju med kleriki in plemiči ter med privilegiranci misala in meča ter kmeti. Tridelni sistem ni mogel delovati povsem brez stikov med različnimi ljudmi. Krščanstvo, ki je že pred dokončno delitvijo Rimskega cesarstva postalo državna religija, je tako zaradi svojih načel kakor zaradi pridobljene vloge v javnem prostoru moralo najti zadovoljive rešitve za potrebe vseh in vsakršnih ljudi. V nasprotnem primeru bi lahko ustvarjalo konflikte, tega pa vera imperija ni smela povzročati. Država je v religiji vse do vznika novoveške sekularizacije, ki je bila razmeroma pozen in nemara najtežje sprejemljiv izraz modernizacijskih procesov, iskala kohezivno sredstvo. Še več: v cerkveni organizaciji se je trudila najti svojo neposredno oporo. Pripadniki kontemplativnih meniških redov, ki so se umikali pred svetom, so bili slej ko prej izjema. Njihova pojavitev in obstoj pričuje le o tem, da je krščanstvo kljub svoji misijonski naravi našlo prostor tudi za alternativni – kontemplativni – življenjski slog. Toda razcvet meniških skupnosti, ki so potisnile v ozadje poprej močno razširjeno individualno puščavništvo, govori o moči oziroma potrebi vsaj omejenih stikov med verujočimi. Kontemplaciji posvečene redovne skupnosti, ki so v srednjem veku sprva težile k postroženju odmika od vrveža posvetnosti – na evropskem Zahodu takšno težnjo izdajata pojava cistercijanov in kartuzijanov ob koncu 11. stoletja –, so praktični izraz kompromisa med eremitskimi ideali in občestveno vero, kakršna je logična posledica misijonarjenja v vse smeri. Značilno pa je, da se je menišstvo pojavilo na različnih koncih krščanskega sveta – od Bližnjega vzhoda do Britanskega otočja. Evgipijevo Življenje *svetega Severina* pričuje, da je že v antiki – se pravi še pred oblikovanjem montecassinskega samostana in pred formuliranjem pravil benediktinskega reda v 6. stoletju – našlo prostor pod soncem tudi v vzhodnoalpskem prostoru (Lawrence 2001: 22, 23).

Z oblikovanjem državne vere za vse in vsakogar je krščanstvo zaživelo v neomejenem prostoru. Sposobnost nagovarjanja slehernika mu je tako v javnosti kot zasebnosti zagotovila prednost pred konkurenčnimi religijami z Vzhoda – zlasti pred nekaj časa naglo razširjajočim se mitraizmom in drugimi k dualizmu težečimi doktrinami, ki se niso hotele oziroma znale izogniti najrazličnejšim ekskluzivizmom ali omejenostim na določene regije (Turcan 1996: 56, 57, 96, 139, 240). Monizem in univerzalizem sta bila močna aduta krščanstva v tegob polni pozni antiki, ko so se rušili stebri rimskega sveta, in v nemirnem zgodnjem srednjem veku. V času, ko je človek zaradi nižanja življenjske ravni in rastoče ogroženosti čedalje težje (pre)živel brez tesne povezanosti z drugimi, je imela religija, ki je poudarjala pomen skupnosti brez meja, že spričo razmer v vsakdanjosti prednost pred drugače koncipiranimi kult. Etnično-jezikovna neomejenost krščanstva, ki jo je v apostolski dobi najgloblje zagovarjal sv. Pavel, se je dejansko kmalu razširila tudi v slojno. Mučeniški Kristusovi pričevalci so že v dobi zgodnjih preganjanj pripadali najrazličnejšim poklicem in premoženjskim skupinam.

Zaradi univerzalno in personalno odrešenijske narave krščanske vere, ki ni ne etnično, ne jezikovno, ne slojno in ne stanovsko omejena, v njenih okvirih ni bilo mogoče uveljaviti zgolj enega idioma. Položaj državne religije, ki ga je dosegla ob koncu 4. stoletja – Rimski imperij je v času vladavine cesarja Teodozija še zadnjič nastopal v vlogi sredozemske ekumene –, je terjal usmerjenost Kristusovega nauka k sleherniku. Tudi najrazličnejši prevodi *Svetega pisma*, ki so nastali še pred razsulom antičnega sveta, so izražali njegovo težnjo po nezapiranjem pred komer koli. S tem pa so po drugi strani utrjevali ali celo (so)oblikovali jezikovne skupnosti. Povezovali so etnično in jezikovno identiteto. Nekateri so imeli celo daljnosežne doktrinarne posledice. Wulfila Biblija v jeziku Gotov je večino Germanov pomagala usmeriti k arijanizmu (Wolfram 2005: 76, 77). V času, ko je nastala, je namreč na cesarskem dvoru v Konstantinoplu prevladovala nekatoliška razlaga krščanstva (Moorhead 1992: 89–97). Arijska doktrina je pozneje ločevala gotske in večino drugih germanskih vojščakov od romanske govorečega prebivalstva, ki je bilo steber gospodarskega življenja na Zahodnem rimskemu imperiju pripadajočem ozemlju. Franki, ki so sprejeli katoliško doktrino, kakršna je bila razširjena med staroselci, so prav zaradi svojega razumevanja vere lahko vzpostavili večjo kooperacijo v prostoru, na katerem so organizirali svojo oblast. Zaradi oblikovanja sožitja in ne le sobivanja, s katerim so se morali zadovoljiti arijanski Germani, so tudi lahko zapustili mnogo močnejšo sled v svetovni zgodovini kakor neposredni uničevalci Zahodnorimskega imperija.

Krščanska praksa pri pridržnih in spovednih opravilih, ki se jim ni mogel izogniti noben vernik, nikoli ni mogla mimo rabe različnih ljudskih jezikov. Zakrament pokore in sprave, ki je moral biti razumljiv sleherniku, bi lahko postal čista formalnost, če bi bil zanj vnaprej predpisan kateri koli idiom. V tem primeru bi ne izgubil samo pomena, marveč tudi smisel in moč. Podobno je bilo v zgodnjem srednjem veku, ko se je krščanstvo začelo širiti proti germanskemu severu in slovanskemu vzhodu, ugotovljeno tudi za osnovne molitve, tj. za tiste, ki so namenjene sleherniku. Kapitulariji Karla Velikega so določali, da je treba *Očenaš* in *Credo* prevajati v ljudske jezike, saj to širi in pogloblja versko življenje (Grafenauer 1980: 125). Tak pristop je narekovala personalna narava krščanstva, ki je bila enako pomembna kot univerzalna. Trijezičniška doktrina, ki je na Zahodu slavljena Boga v mašnem obredu dejansko prepuščala latinščini – le ob vzhodnih jadranskih obalah še cerkveni slovanščini –, se je pri pridigah, spovedih in molitvah morala zaustaviti. Težnje, da bi se razširila vsaj v slednje, so sicer bile prisotne, vendar jih je življenjska stvarnost zavrnila. Že cerkveni zbor v Mainzu je leta 813 odločil, da je verniku neogibno potrebno znanje *Očenaša* in *Creda* le v ljudskem jeziku. Karel Veliki tega sklepa sicer ni potrdil, čeprav je živel še dovolj časa, da bi ga (umrl je ob koncu januarja 814), saj je v njem očitno vzbujal dvome – monarh je v poudarjeni enotnosti vere in Cerkve pač videl enega stebrov koherentnosti svojega orjaškega imperija –; kljub temu pa je za prihodnost obveljal (Grafenauer 1980: 126).

Kot jezik sporazumevanja med pripadniki različnih stanov se je praviloma uveljavil izraz najpreprostejših in najštevilnejših – tistih, ki so tridelni red vzdrževali s svojim delom. Ti so imeli najmanj časa in možnosti za uk drugih idiomov. Kralj Edvard I.,

ki je še pripadal rodu Viljema Osvajalca, je angleščino ob koncu 13. in v začetku 14. stoletja že uporabljal enako večje kakor francoščino, v kateri je bil vzgojen. Plemiči na Otoku s slednjo le dve generaciji pozneje, v času Johna Trevisa (1342–1402), niso več mučili svojih potomcev (Maurois 1939: 126). Nasploh se je v visokem in poznem srednjem veku, ko je življenje postalo kompleksnejše in so se ljudje, ki so pripadali različnim stanovom, srečevali v vse več opravilih in v čedalje bolj raznolikih položajih – v Angliji se je celo začel pospešeno razvijati parlamentarizem (Trevelyan 1960: 245–250) –, jezikovna slika marsikje precej spremenila. Res se je latinščina v vrstah klerikov skozi ves srednji vek dobro držala v liturgičnih opravilih in teoloških razpravah, k čemur je pripomogla tudi skrb za doktrinarno pravovernost ter boj proti številnim herezijam in shizmam, toda v posvetnih sferah življenja je bilo mnogokaj drugače. Vsakodnevno uporabljani idiomi so se začeli poudarjeno razširjati v prostore pismenstva. Vladarji držav in dežel, ki so se od časa cesarja Otona III. dalje bojevali ne samo s svojimi nasprotniki, temveč tudi z učenostjo v latinskih kodeksih, so ljudski jeziki vse bolj razumevali kot znamenje edinstvenosti svoje oblasti. Tako je viteški kulturi izjemno naklonjeni koroški vojvoda Bernhard Spanheimski, ki je deželi ob Dravi vladal v letih 1202–1256, slovenščino uporabljal ob sprejemu uglednih gostov (Legiša, Gspan 1956: 164). Ureditev, ki je stanove razumela kot funkcijsko jasno ločene organe telesa človeštva in ozemeljskih entitet, se je v jeseni srednjega veka povsod po Evropi zahodno od Vzhoda krušila. Ponekod – kakor pri nas na Goriškem, podobno pa je bilo tudi na Tirolskem, Württemberškem in Mecklenburškem – so svobodni kmetje celo postali člani deželnih zborov. Vanje so vstopali kot zastopniki posebnega stanu (Vilfan 1961: 327, 332).

V visokem in poznem srednjem veku se je na Slovenskem v nasprotju s premiki drugod v glavnem ohranilo prejšnje stanje. Razlog za to gre iskati v etnično-jezikovni germanizaciji Koroške ter sosednjih predelov med vzhodnoalpskimi vršaci. Le Kranjska ter pozneje oblikovani Goriška in Celjska grofija bi v večini prebivalstva imeli podlago za spremembo, vendar so bile vse te ozemeljske enote močno navezane na Štajersko kot največjo in najvitalnejšo deželo v regiji (od nje so pogosto prevzemale pravna pojmovanja). Kljub temu so na Slovenskem zaznavni posamezni sledovi premikov, ki so bili običajni v okvirih srednjeveškega Rimskega cesarstva. Slednje je v času Friderika I. Barbarosse postalo sveto (Laudage 2009, 134), v letih vlade Friderika III. pa je zaradi opešanja moči v pokrajinah južno od Alp in zaradi spremenjenega duha časa, v katerem se je ob univerzalizmu učenjaških elit krepil tudi partikularizem kolektivov in posameznikov, dobilo še uradno nemško narodnostno oznako – Imperium Romanum Sacrum Nationis Germanicæ (Ehlers 2012: 97). V vrsti spisov in izjav so se – prav nič po naključju – pojavile vesti o slovenskosti Koroške. Stanovska ideologija plemstva je v poznem srednjem veku le-to celo močno poudarjala, na kar še posebej jasno kažejo besede Otokarja iz Geule/Gaala, Jakoba Unresta in Veita Welzerja. Koroški vojvoda se pri prvem sinonimno označuje kot »der windische herre« (Grafenauer 1952: 86). Pozornost priteguje dejstvo, da oblastnik ni imenovan po deželi, temveč v etnično-jezikovnem ključu. Za drugega je Koroška »ain rechts Windisch Landt« (Grafenauer 1952: 139), kar je utemeljeno z daljšim pretresom njene zgodovine. Tretji pa je poudaril, »dass Kärnten

ein erzherzogum, mit seinen grenitzen und marken und confinen umbfangen und von alter her von frembder und nicht teutscher nation komen, darzue mit sondem freihaiten und gepreuchen wider andere fürstentumb in teutscher nation begabt und begnad ist« (Grafenauer 1968: 134). Drugod je takšno zavest o izvoru dežel v narodih spremljal dvig jezikov le-teh v pismenstvo, vključenost Koroške v Sveto rimsko cesarstvo, ki je pridobivalo razločevalno dodatno oznako nemške narodnosti, pa je aristokratsko zavest o njeni slovenskosti navezovala na zgodovino oziroma preteklost. Za humaniste, ki so bili zagledani v antično dobo in so si predstavljali, da jo vnovič oživljajo, so kriteriji nekdanjosti seveda postali vir sedanjostnih oznak. Potemtakem se ne gre čuditi, da je Enej Silvij Piccolomini Korošce še v začetku druge polovice 15. stoletja kar na počez štel za Slovane (Grafenauer 1952: 129).

Širjenje takšne zavesti, ki v času, ko se je pojavila, ni pomembneje zaznamovalo razmaha književnosti v slovenščini – slednja je v visoko- in poznosrednjeveški viteški slovstveni kulturi le skromno zastopana (Ulrich Liechtensteinski, Oswald Wolkensteinski, *Turjaški rokopis*) –, ni ostalo brez vpliva na poznejšo dobo. Potem ko so se začeli kazati prvi učinki politike habsburških cesarjev, ki so iz dežel, ki so jim vladali kot knezi, hoteli ustvariti ožje povezano telo (Wiesflecker 1991: 295–310), so predstave o izvoru posameznih ozemeljskih entitet postale opora stanovski opoziciji proti centralizmu. Reformacija je poskrbela za to, da je zavest o nenemškem izvoru političnih struktur v vzhodnoalpskem prostoru začela spreminjati pismensko oziroma slovstveno stvarnost, ki je dotlej v temeljnih potezih ohranjala trijezično konfiguracijo. Slovenci so bili po tedanjem pojmovanju »folk« (Rupel 1966: 384), ta njihov izraz pa se je rabil v več pomenih. Med njimi, kakor izpričuje Megiserjev *Thesaurus Polyglottus* iz leta 1603, ni manjkala niti »natio«, tj. narod (Megiser 1603: II, 106).

Izrazito povečanje vloge slovenščine je bilo v letih reformacije mogoče zaradi utrjene zavesti o deželnih posebnostih in njihovem pomenu, ki je bila trdna in prekaljena že v poznem srednjem veku – vsaj nekoliko tudi zaradi napadov od drugod. Tako je smešenje koroškega vojvodskega ustoličevalnega obreda, ki so si ga po poročilu opata Janeza Vetrinjskega v prvi polovici 14. stoletja privoščili »neki Avstrijci« (Grafenauer 1952: 104, 105), utrjevalo deželno tradicijo. Na to kaže tudi Unrestov več generacij mlajši zagovor umeščanja v slovenščini pred tistimi, ki niso razumeli njegovega pomena in so ga šteli za »Tornspill« (Grafenauer 1952: 138). Koroški stanovi, katerih idearij je v 16. stoletju odločilno zaznamoval protestantizem – vključno s poudarjanjem možnosti spoznavanja in slavljenja Boga v slehernem jeziku –, so v slovenščini uzrli kohezivni emblema in moč, ki sta jih povezovala s plemiškimi vrstniki v sosednjih predelih, zlasti na Kranjskem in Štajerskem. Bohorič je prav zato svojo slovnico namenil aristokratski mladini vzhodnoalpskih dežel (Ahačič 2014: 244, 245).

Poleg verskih razlogov, ki so zrasli iz temeljnega vprašanja o možnostih zveličanja in poteh do njega, so na drugačna ravnanja od preteklih vplivali še drugi dejavniki. Uporabnost slovenščine v najrazličnejših, tudi najprezentativnejših položajih – na

kar je še posebej odmevno opozoril Žiga Herberstein v predgovoru k svoji knjigi o Moskoviiji (Herberstein 1951: 5) –, je sama po sebi utrjevala njeno mesto v izrazni dejanskosti. Ne zgolj stanovska politika, marveč tudi sanjarije Maksimilijana I. o univerzalni monarhiji so temu jeziku v življenjski stvarnosti odkazovale drugačno mesto od dotedanjega. Cesarjevo zanimanje za slovanski slovar, za katerega naj bi v pričakovanju vzpostavitve ureditve po habsburški meri na evropskem vzhodu – temu cilju je bil posvečen »prvi dunajski kongres« leta 1515, na svoj način pa tudi Herbersteinova diplomatska potovanja (Grdina 1999: 183–186) –, poskrbel Radovljičan Pavel Oberstain (Simoniti 1979: 193), je slovenščino ne glede na humanistično zagledanost v antiko umeščalo v krog aktualnih idiomov. Na razmah književnosti v ljudskem jeziku ob zori novega veka tudi na ozemlju med najsevernejšimi jadranskimi obalami in najjužnejšimi vršaci Vzhodnih Alp so potemtakem vplivala reformacijska načela, stanovski idearij in dvorni imaginarij. Ti trije dejavniki so v 16. stoletju bistveno oblikovali mentalno podnebje. Protestantske pobude so bile seveda najpomembnejše. Zato je tedaj oblikovana književnost v slovenščini dobila odločno verski značaj (Koruza 1991: 53–65). Toda ob njih so prostor napolnjevale še drugačne silnice. Zaradi takšnih razmer zavest o pomenu ljudskih jezikov v 16. stoletju pri slovenščini ni obtičala na ravni načelne ideologije, kakor je v visokem in poznem srednjem veku. Tiskanje knjig v njej je bilo najočitnejše znamenje novih časov.

V 17. stoletju se idearij kranjskega, štajerskega in koroškega plemstva oziroma deželnih stanov, katerih sestava je bila personalno spremenjena zaradi izгона modrokrvnih protestantov leta 1628, ni več konstitutivno navezoval na nemensko narodnost. Janez Ludvik Schönleben in Janez Vajkard Valvasor sta Slovane štela za Germane. Pri odporu centralizatorskim težnjam k absolutizmu usmerjajoče se državne oblasti, ki je prišel do najjasnejšega izraza v zrinjsko-frankopanski zaroti, ni več srečati sklicevanja na etnično ali jezikovno celovitost vzhodnoalpsko-jadranskega prostora. Obstoječe dežele bi si uporniki razdelili, pri čemer je bila po pričevanju Janeza Gregorja Dolničarja kar dobro znano, da bi Kranjsko dobil Franc Krištof Frankopanski (Steska 1901: 24). Značilno se zdi, da njegovo literarno delo, ki je vstopalo tudi v prostor slovenščine, ni bilo povezano s starejšimi prizadevanji ne po izrazu ne po repertoriju (Koruza 1991: 174, 175). Vseeno pa zgodovinopisci baročne dobe kljub veliki navezanosti na deželno parcelacijo neredko presegajo obstoječe meje. Valvasor tako v svoji *Slavi* kar nekaj prostora odmerja Koroški in Trstu. A pri njem ni srečati enotnega poimenovanja za več kronovin – kakor v primeru Trubarjeve oznake »slovenska dežela« leta 1555 (Krajnc-Vrečko 2002: 331) ali Pohlinovega izraza »Slavensku« 1770 (Radics 1901: 34).

Toda po drugi strani je tedaj že delovala moč izročila književnosti v ljudskem jeziku. Tako je Janez Ludvik Schönleben uveljavil načelo, da se piše po šegi – tj. tradiciji – rodu/naroda, govori pa po šegi pokrajine (Pogorelec 2011: 117; Ahačič 2012: 170). Značilno je tudi eden najproduktivnejših piscev slovenske baročne dobe Janez Svetokriški v svoj *Sveti priročnik* vpeljal izročilo oziroma razmerje do njega. Skromno je namreč zapisal, kako se zaveda, da so drugi pisali boljši slovenski jezik,

kakor ga je sposoben sam (Ahačič 2012: 189). Toda zgolj književnost in njena tradicija v okolju, ki je še vedno prisegalo na tridelni red, ni odločneje spreminjala sprejemljivosti različnih jezikov v tipičnih opravilih pripadnikov posameznih stanov. Širitev rabe slovenščine je bila v poprotestantski dobi počasna, čeprav je dejansko že najedala prenekateri zid, ki jo je omejeval. Če je Valvasor poudarjal, da se na Kranjskem ves pisemski promet vrši v nemščini (Valvasor 1978: 111), je stvarnost nekoliko odstopala od tega pravila. Spontana modernizacija življenja, ki je zaznamovala zoro evropskega novega veka, je že razmajala tradicionalni red. Še težji udarec pa mu je zadala njena dirigirana nadgradnja v dobi absolutistov.

Reformna doba, v katero slovenski prostor vstopi v času kratke vladavine Jožefa I. na začetku 18. stoletja, po vsej širini pa se v njenih tokovih znajde generacijo kasneje, v dobi Marije Terezije, učinkovito in brez prehudih pretresov odpravlja starodavna pojmovanja in običaje. Ustvarjanje državljanov iz poprejšnjih aristokratov in podložnikov je bil dolgotrajen proces, ki je zajel najprej vojaško, nato izobraževalno in nazadnje še ožje politično sfero življenja. Za književnost je bil pomemben zato, ker je zastavljal vprašanje enotnega jezika ljudi na določenem prostoru v vseh položajih. Poslej pri ustnem in pisnem idiomu ni več šlo zgolj za komunikacijsko sredstvo, ki omogoča razumevanje in koordinacijo med ljudmi z različnimi opravki, temveč za posredovalca med konkurirajočimi in zamenljivimi osebami. Konsistentno sodelovanje ljudi ni bilo zagotovljeno prek medsebojno dopolnjujočih se položajev in funkcij, kakor prej v okvirih stanovskega reda, temveč se je dinamično ustvarjalo sproti. Koherenca orjaškega projekta z imenom družba je bila v mnogočem navezana na jezik in referenčni prostor, ki so ga ustvarjale najraznovrstnejše emblematične podobe, knjige, časopisi ... Ni šlo toliko za načelno razsvetljsko kolikor za praktično in k čim prejšnjim koristim usmerjeno prizadevanje. Če je Marija Terezija hotela obdržati svoj vladarski položaj v množici kraljestev in dežel v boju z majhno, a moderno upravljano Prusijo, je namesto čisto aristokratske hierarhije morala začeti uvajati meritokratsko. Prav tako je vojska potrebovala vsaj za silo izobražene novake, ki so bili sposobni bojevanja s tehnično vse zapletenejšimi orožji, država pa podjetne davkoplačevalce.

Kar Paul Veyne slikovito, a netočno imenuje »sistem Rousseau« (Veyne 1986: 32, 33) – tj. dejansko projekt družbe –, je nastalo na prakticističnih temeljih. Marija Terezija ni bila zagovornica razsvetljske filozofije – vendar je to ni niti najmanj oviralo, da ne bi razmišljala in ukrepala racionalno. Pri tem je celo močno prekašala svojega sina Jožefa II., ki je zagovarjal načela »zadnje izmene«, vendar se pri tem ni pustil motiti stvarnosti, kar ga je naredilo za tragično osebnost. Le dva njegova velika patentna – nevoljniški in tolerančni – sta zares vzdržala preizkus časov. Jožefov trud, da bi za mejniki avstrijske monarhije ustvaril enoten »habsburški narod«, ki bi se sporazumeval v nemščini, pa je bil zaman. V posameznih kraljestvih in deželah je samo ustvaril opozicijske koalicije nazorskih – večinoma duhovniških – tradicionalistov, aristokratov in ožjim okoljem zavezanih zmernih razsvetljencev, ki so sabotirale in v mnogočem onemogočile vladarjeve centralizatorske projekte. Antijožefinske zveze prosvetljevalcev – duhovnikov in posvetnih intelektualcev –

ter plemičev, ki so se sklicevale na regionalne posebnosti, izročila, potrebe in vizije (Grdina 1999: 230–237), so v vsakdanjem življenju presegle umirajoči stanovski red ter namesto vsedržavnega družbenega agregata definirale in oblikovale moderne narodne skupnosti. Te so se v Srednji Evropi sklicevale na jezik, zgodovino in zamisli prihodnosti – z neenakimi poudarki v različnih okoljih.

Na Slovenskem je porajanje antijožefinske koalicije mogoče opazovati v Zoisovem salonu, kjer se srečujejo zelo različni ljudje. Za cesarjeve reforme sprva vneti Anton Tomaž Linhart (Linhart 1950: 326) se zaradi jezikovne germanizacije, ki ne samo zapleta, temveč tudi samouničujoče ovira razsvetljsko izboljševanje sveta na terenu, odvrne od dunajskega »revolucionarja po milosti Božji« ter konceptualizira enotno zgodovino svojih rojakov ne glede na deželne meje. Pohlinov krog, ki začne prosvetljevalna prizadevanja v kranjskem kontekstu, preseže deželne meje in se naglo približuje vseslovenskemu stališču. Moč zgodovine je v začetku ožjo iniciativo speljala v širši tok. Iz protestantskih časov živo naddežlno izročilo, ki se je obnavljalo z vnovičnima izdajama Bohoričeve slovnice v 18. stoletju in k razvojni kontinuiteti težečimi deli v smeri, ki so jo začrtovali Trubar, Dalmatin, Hren, Schönleben in njegovi nasledniki pri izdaji evangelijskih beril, Gutsman ter Japelj in drugi katoliški prevajalci *Biblije*, je prevladalo. Pohlinova sprva kranjska pobuda je bila dialoški impulz v javnem prostoru, ki ga je namesto stanovske konfiguracije primarno začela zaznamovati narodnostna. Idearij, ki je temeljil na predstavi o povezanosti etnosa in jezika, je po dolgih stoletjih neosrednjosti prišel v ospredje. Konceptcije, ki so temeljile na stanovskem redu in njegovih korporativističnih delitvah, so postale neaktualne – čeprav niso takoj izumrle.

Množica besedil, ki na višku reformnega obdobja 1740–1792 govori o pomenu izročila in slovenskega jezika ter s prevodi in »homologizacijo« najrazličnejših žanrov dokazuje njegov prosvetljevalni in literarni potencial, je odprla pot h književnosti enega jezika. Oblikovalci javnega prostora so tedaj zagovarjali različne vizije: pogledi državnega centra so bili opazno drugačni od tistih na terenu. Hipoma niso prevladali ne prvi ne drugi: stvarnost je vedno sestavljanka različnih zasnov in dejanj. Ni agregat. Slovenščina, ki je do reformnega časa sobivala ob drugih idiomih, katerih raba prvotno ni bila znamenje tujosti, marveč stanovske razdeljenosti, je postala najprej vodilni, nato pa v 20. stoletju skorajda edini izraz književnosti med najsevernejšimi jadranskimi obalami in vzhodnoalpskimi vršaci. Čas pa je seveda odtekal dalje tudi poslej in – kot nekoč – spreminjal standardna pojmovanja. Dinamika med središčnimi »samoumevnostmi« in obrobni »problematizacijami« nikakor ni izgubila svoje intenzitete.

Literatura

Ahačič, Kozma, 2012: *Zgodovina misli o jeziku na Slovenskem: katoliška doba (1600–1758)*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Ahačič, Kozma, 2014: *The History of Linguistic Thought and Language Use in 16th Century Slovenia*. Frankfurt am Main: Peter Lang Edition.

- Duby, Georges, 1985: *Trije redi ali imaginarij fevdalizma*. Ljubljana: Založba Škuc, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Ehlers, Joachim, 2012, *Die Entstehung des Deutschen Reiches*. 4. Auflage. München: Oldenbourg Verlag.
- Goldstein, Ivo, in Grgin, Borislav, 2008: *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku*. Zagreb: Novi Liber.
- Grafenauer, Bogo, 1952: *Ustoličevanje koroških vojvod in država karantanskih Slovencev*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- Grafenauer, Bogo, 1968: Poglavitne poteze slovenskega zgodovinskega razvoja in položaja. *Kronika* 16/3. 129–136.
- Grafenauer, Ivan, 1980: *Literarnozgodovinski spisi*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Grdina, Igor, 1999: *Od Brižinskih spomenikov do razsvetljenstva*. Maribor: Obzorja.
- Herberstein, Sigismund, 1951: *Moskovski zapiski*. Ljubljana: Državna založba Slovenije. Prev. Ludovik Modest Golia.
- Koruza, Jože, 1991: *Slovstvene študije*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.
- Krajnc-Vrečko, Fanika (ur.), 2002: *Zbrana dela Primoža Trubarja. Knjiga I*. Ljubljana: Rokus, Slovensko protestantsko društvo Primož Trubar.
- Laudage, Johannes, 2009: *Friedrich Barbarossa (1152–1190). Eine Biografie*. Regensburg: Verlag Friedrich Pustet.
- Lawrence, C. Hugh, 2001: *Medieval Monasticism. Forms of Religious Life in Western Europe in the Middle Ages*. Third Edition. Harlow: Pearson Education Limited.
- Legiša, Lino, in Gspan, Alfonz (ur.), 1956: *Zgodovina slovenskega slovstva I. Do začetkov romantike*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Linhart, Anton Tomaž, 1950: *Zbrano delo. Prva knjiga*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Maurois, André, 1939: *Zgodovina Anglije*. Ljubljana: Naša založba. Prev. Vladimir Levstik.
- Megiser, Hyeronimus, 1603: *Thesaurus Polyglottus*. Frankfurt.
- Moorhead, John, 1992: *Theodoric in Italy*. Oxford: Clarendon Press.
- Radics, Peter pl., 1901: »Kraynska kroneka« p. Marka Pohlina. *Izvestja muzejskega društva za Kranjsko* 11/1–2. 33–45.
- Rupel, Mirko, 1966: *Slovenski protestantski pisci*. Druga, dopolnjena izdaja. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Simoniti, Primož, 1979: *Humanizem na Slovenskem in slovenski humanisti do srede XVI. stoletja*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Steska, Viktor: 1901: Dolničarjeva ljubljanska kronika od l. 1660 do l. 1718. *Izvestja muzejskega društva za Kranjsko* 11/1–2. 18–32.
- Trevelyan, Geoge Macaulay, *Zgodovina Anglije*. Ljubljana: Državna založba Slovenije. Prev. Boris Verbič.
- Turcan, Robert, 1996: *The Cults of the Roman Empire*. Oxford, Cambridge (Massachusetts): Blackwell.

Valvasor, Janez Vajkard, 1978: *Slava vojvodine Kranjske*. Ljubljana: Mladinska knjiga. Prev. Mirko Rupel.

Veyne, Paul, 1986: *Aus der Geschichte*. Berlin: Merve Verlag.

Vilfan, Sergej, 1961: *Pravna zgodovina Slovencev od naselitve do zloma stare Jugoslavije*. Ljubljana: Slovenska matica.

Wiesflecker, Hermann, 1991: *Maximilian I. Die Fundamente des habsburgischen Weltreiches*. Dunaj, München: Verlag für Geschichte und Politik, R. Oldenbourg Verlag.

Wolfram, Herwig, 2005: *The Roman Empire and Its Germanic Peoples*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.